

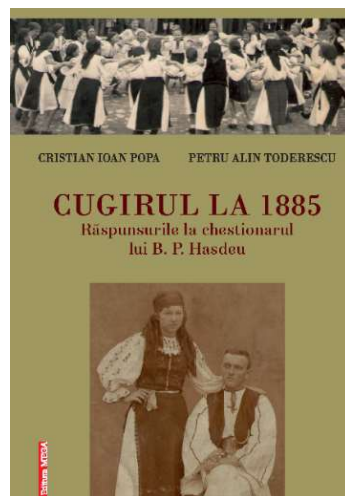
Bine că a apărut volumul și o parte dintre secretele Bibliotecii Vaticanului au fost dezvăluite. Munca celor doi cercetători a fost pusă în valoare. Le mulțumim lor pentru efortul depus și așteptăm cu nerăbdare și alte contribuții în domeniu!

Daniel I. IANCU*

Cristian Ioan Popa, Petru Alin Toderescu, *Cugirul la 1885. Răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 603 p.

Cugirului i-a fost acordat statutul de oraș numai în anul 1968, și asta datorită numărului mare de muncitori ce deserveau cele două fabrici din localitate: una de arme și alta producătoare de mașini pentru industria casnică, precum și de utilaje grele. Înainte de a primi această titlatură, putem discuta despre o așezare preurbană¹ (caracterul ambivalent fiind dat tocmai de diversitatea lucrătorilor aduși din alte zone ale Imperiului Habsburgic) ce s-a dezvoltat în strânsă legătură cu doi poli: comunitatea grănicerească și colonia de muncitori adusă pentru a pune în funcțiune forja regală (*Eisenhammer* ori *Eisenwerk*). Datorită suprapunerii culturii locale și a celei de import, *volens nolens* au apărut atât influențe, cât și divergențe, sesizabile și azi în comunitatea de la poalele Drăganei.

În privința autorilor, trebuie subliniat faptul că ambii au origini cugirene, cu preocupări deja cunoscute pentru valorificarea istoriei locale², primul fiind conferențiar

* Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România; e-mail: danieliancu@yahoo.com.

¹ Aspect subliniat de Lucian Blaga în *Hronicul și cântecul vârstelor*, unde scria: „Cugirul, sat la poale de munte, lua tot mai mult o înfățișare industrială din pricina fabricilor și joagărelor, ce sporeau de la o zi la alta, în marginea sa. Țăranii, cuprinși de freamătul îmbogățirii, păraseau coarnezle plugului, ca să-nchine căraușiei cu produsele brute ale topitoarelor de fieri sau să încerce afaceri, de preferință în legătură cu lemnul pădurilor” (Blaga 2012, p. 101).

² Ne referim aici la Cristian Ioan Popa, amintind în acest sens monografia dedicată evoluției istorice a Văii Cugirului, *Valea Cugirului din preistorie până în zorii epocii moderne. Monumenta Archaeologica et Historica*, publicată la Editura Mega, din Cluj-Napoca, în anul 2011, precum și studiile referitoare la patrimoniul etnografic, arheologic, arhitectural și tehnic al Cugirului. Cităm dintre acestea, selectiv: *Contribuții la cunoașterea perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului pe valea Cugirului (jud. Alba)*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 33-58; *Descoperiri neolitice timpurii în bazinul hidrografic al Cugirului (jud. Alba)*, în *Banatica*, 15, I, 2000, p. 17-47; *Primele atestări documentare ale localităților de pe Valea Cugirului. Etimologii și controverse istoriografice*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 4-5, 2000-2001, p. 47-58; *Contribuții la cunoașterea arhitecturii funerare în lemn din Valea Cugirului*, în *Studii și Comunicări de Etnologie*, XV, 2001, p. 161-184; *Descoperiri postromane pe Valea Cugirului*, în *Patrimonium Apulense*, I, 2001, p. 110-123; *Din toponimia Văii Cugirului: toponime de interes istoric și arheologic*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 7, 2003, p. 25-50; *Locuirea dacică pe Valea Cugirului*, în Adriana Pescaru, Iosif V. Ferencz (coord.), *Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice*

universitar la Departamentul de Istorie, Arheologie și Muzeologie din cadrul Facultății de Istorie, Litere și Științe ale Educației a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, iar al doilea profesor și, deopotrivă, director al Colegiului Național „David Prodan” Cugir.

Lucrarea semnată de cei doi autori aduce la lumină seria de documente, unele inedite, creionate în jurul proiectului Casei Regale a României de a valorifica cultura tradițională românească și de a documenta aspectele lingvistice ale Regatului României. În acest context au fost chestionați și românii din sudul Transilvaniei, Banat și Ungaria și, spre bucuria noastră, localitatea Cugir a înaintat trei răspunsuri la chestionarul trimis de academicianul Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Cartea este structurată în patru capitole, însoțite de anexe și ilustrații, cu prefața semnată de conf. univ. dr. Georgeta Orian, de la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, și o notă asupra ediției din partea autorilor.

Întrucât autoarea prefeței este coordonatorul Cercului de Etnologie „Ovidiu Bârlea” din cadrul amintitei universități, este îndrituit să arătăm că aceasta așeza cartea de față în rândul unor cercetări de anvergură din opera autorilor Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, subliniind caracterul interdisciplinar al lucrării, ce „reunește zone ale științei precum istoria, etnografia, folcloristica, lingvistica, istoria mentalităților, dialectologia, lexicologia, istoria limbii și multe alte domenii”. Înarmați cu aceste considerații putem parcurge structura volumului, fără a fi cuprinși de vreun alt gând decât acela al îmbogățirii cunoștințelor despre cultura tradițională românească, identificată pe meleagurile Cugirului în urmă cu un secol și aproape patru decade.

Primul capitol, semnat de Cristian Ioan Popa, este de fapt unul introductiv, cu ajutorul căruia cititorul va putea înțelege contextul istoric în care au fost colectate datele utilizate pentru conceperea lucrării. Totul a pornit de la dorința regelui Carol I, care, după obținerea independenței României, va asigura noului stat, începând cu anul 1881, statutul de regat (odată cu modificarea Constituției din 1866), tocmai pentru a evidenția ruptura, de orice fel, față de influența altor puteri vecine. Astfel, în anul 1884, în cadrul ședinței din 4 aprilie (calendar nou) a Secțiunii literare din cadrul Academiei Române, monarhul supunea atenției necesitatea unui „*Etymologicum magnum Romaniae*, conținând toate cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi pierdute pentru generațiunile viitoare: *Verba volant, scripta manent*”³. Pentru a putea fi concretizat acest amplu proiect, Majestatea Sa Regală atribuia Academiei Române suma de 6000 lei pentru o perioadă de patru, cinci ori șase ani. Cum singurul academician specializat în

sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei, Deva, 2004, p. 83-166; *Nicolae Sanciali – protopop greco-catolic al Cugirului († 1852). Repere biografice*, în *Cultura creștină*, VII, 3-4, 2004, p. 245-261; *O personalitate a timpului său mai puțin cunoscută: George Bercianu – preot și protopop greco-catolic al Cugirului*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 8, 2004, p. 131-141; *Descoperiri monetare în zona cetății dacice de la Cugir*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 16, I, 2012, p. 7-36; *Edificiul bisericii romano-catolice cu hramul „Prea Sfântul Sânge al Lui Isus” din Cugir. Reperele unei clasări și Din patrimoniul tehnic al Cugirului: castelul de apă*, ambele publicate în Călin Anghel, Cristian Ioan Popa (ed.), *Istorie și patrimoniu. In honorem Volker Wollmann*, Cluj-Napoca, 2022 / *Terra Sebus*, 14/II, număr special, 2022, p. 247-300 și 317-367.

³ Cuvântare rostită de M. S. Regele Carol I la 23 martie 1884, preluată în prefața primul tom al dicționarului, apărut în anul 1887 (Petriceicu-Hasdeu 1887, p. VI).

lingvistică era Bogdan Petriceicu Hasdeu, în urma consultărilor i s-a atribuit coordonarea acestui demers. Metodologia de lucru pentru îndeplinirea celor două direcții principale de cercetare: „limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale”⁴, s-a conturat în necesitatea atingerii unor aspecte considerate esențiale. În privința repertorierii surselor limbii vechi, se aveau în vedere următoarele:

„texturile vechi române tipărite și manuscrite; cuvinte sau locuțiuni române de prin vechile documente scrise slavonesce sau în altă limbă străină; actele vechi, publicate sau inedite, scrise romanesce; vechile dicționare și glosare romane manuscrite”⁵,

iar pentru graiul actual: „scriitorii moderni foarte populari, precum Alexandri, Costachi Negruzzi, Anton Pann etc., și unii scriitori de pe la începutul secolului”, precum și „dicționarele și vocabularele române, mai ales acelea din prima jumătate a secolului, dar toate cernute prin excluderea neologismilor; archaismii și provincialismii adunați de-a dreptul din gura poporului, întru cât graiul viu conservă pînă astăzi elemente dispărute din limba literară”, ori „terminologia tehnică vulgară din istoria naturală și din viața industrială”⁶. Pentru atingerea lor, în cazul așezărilor rurale trebuia chestionată elita, adică învățătorii, preoții și alte persoane de prin sate, cărora li se va adresa un chestionar ad-hoc, tipărit într-un mare număr de exemplare sub titlul de: *Dotățiunea Carol I. Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*.

Chestionarul despre care se face vorbire a fost extrem de amplu, structurat în 206 itemi, ce urmăreau atât aspecte de ordin lingvistic, cât și unele referitoare la climă și faună, meșteșuguri, părțile locuinței, îmbrăcăminte, gastronomie, rit, obiceiuri, credințe populare, boli, astronomie și lumea de dincolo. Datele ce urmau a fi culese trebuiau să constituie fondul *Dicționarului limbei istorice și poporane a românilor*, lucrare din care au fost publicate numai primele șase volume. De asemenea, în cuprinsul acestui capitol, se arată și parcursul anevoios al circuitului documentelor și prelucrarea acestora, care, cumulate cu preocupările legate de spiritism, avute de savantul român după moartea fiicei sale, Iulia, vor îngreuna finalizarea proiectului, fapt pentru care președintele Academiei Române îi va retrage finanțarea, iar în cele din urmă demersul va fi abandonat. Ultima parte a acestui prim capitol relevă date statistice privind răspunsurile pe care B. P. Hasdeu le-a primit din Transilvania, întrucât s-a adresat și românilor din afara regatului, precum și succinte date biografice ale respondenților cugireni ai chestionarului, respectiv preotul greco-catolic Ioan Dreghiciu, învățătorul Teodor Crișan și învățătoarea Sofia Bria. Primul dintre ei, născut la Oarda de Sus (comitatul Alba de Jos), a ajuns la Cugir în anul 1871, ca urmare a solicitării socrului său, protopopul Orăștiei, George Bercianu. Teodor Crișan, la acea vreme învățător, secretar și casier al eforiei școlare din Cugir, iar mai târziu preot, s-a născut în satul Băgău (Alba de Jos), cu studii la Aiud și Blaj, ajungând la Cugir în urma ocupării unui post de dascăl, căsătorindu-se cu Veronica Berian, cu care a avut patru

⁴ *Ibidem*, p. VI-VII.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

copii⁷. În sfârșit, învățătoarea Sofia Bârsan s-a născut la Teiuș și a ajuns la Cugir datorită căsătoriei cu Demian Bria, învățător și el la școala erarială, cu care a avut doi copii. În calitate de cadru didactic la Școala de Reuniune Grânicerească, va trimite răspunsuri chestionarului, considerate de autori ca fiind afectate de interacțiunile culturale ale învățătorului Demian Bria, de la care ar fi primit ajutor.

Nu trebuie să ne surprindă deloc faptul că intelectualitatea Cugirului provine doar din rândurile celor de confesiune greco-catolică, deoarece fiind localitate grânicerească era tributară normativelor imperiale, iar aprobarea unei „capele” greco-orientale va avea loc numai din anul 1920, urmată apoi de constituirea unei parohii ortodoxe în anul 1925.

În încheierea capitolului, cu o concluzie legată de modul în care trebuie tratate informațiile atunci când provin dintr-o singură sursă, cu referire la răspunsurile trimise de Sofia Bria, care diferă de cele transmise de ceilalți doi respondenți, confirmându-se astfel regula de aur a metodologiei științifice: o informație este necesar a fi verificată din cel puțin trei surse, ceea ce în acest caz a fost posibil.

Capitolul al doilea prezintă analiza chestionarelor, debutând cu o prezentare statistică a răspunsurilor fiecărui respondent, astfel că putem detalia bazinul de culegere a informațiilor, care în cazul preotului Ioan Dreghiciu nu s-a rezumat numai la Cugir, ci și la cătunele mărginenilor: Bucuru, Călene, Fețe(ni) ori Mugești, locuri de refugiu probabil pentru localnicii ortodocși, după impunerea confesiunii greco-catolice de către autoritățile imperiale, ori de stabilire pentru alogeni veniți de peste Carpați. Datorită numărului de întrebări la care s-au oferit răspunsuri, chestionarul preotului Dreghiciu este cel mai amplu, din cei 206 itemi, 187 beneficiind de răspunsuri, cele 19 rămase descoperite fiind majoritatea din arealul obiceiurilor ori a îndeletnicirilor, cu două excepții referitoare la lingvistică. Autorul atrage atenția că în unele cazuri lipsa răspunsurilor e nejustificată, exemplificând cu întrebarea nr. 108, referitoare la meșteșugul dulgheriei, care era o profesie dezvoltată la Cugir, unde existau inclusiv joagăre cu acționare hidraulică. Însă ceea ce trebuie reținut este că din acest chestionar nu au apărut răspunsuri în *Etimologicum Magnum Romaniae*, pentru că nu a ajuns la destinație, nefiind trimis niciodată de la Protopopiatul Orăștiei ori de la Episcopia Lugojului înspre Academia Română, din motive rămase până azi necunoscute.

Răspunsurile oferite de învățătorul Teodor Crișan ating doar 151 dintre cele 206 întrebări, însă se poate observa atenția cu care sunt tratate, ceea ce îi conferă manuscrisului un caracter aparte, fapt ce a contribuit probabil la includerea informațiilor (14 răspunsuri) trimise de el în lucrarea hasdeiană. Oricum, în lipsa altor informații, savantul român le-a preferat pe cele deja culese. Nu în ultimul rând, răspunsurile oferite de învățătoarea Sofia Bria sunt consemnate cu mențiunea că dintre cele trei chestionare, aceasta a oferit răspunsuri doar pentru 80 de întrebări, dintre care doar unul a fost preluat în dicționar, însă autorul acestui capitol mai arată că multe dintre ele diferă față de cele ale preotului Dreghici ori ale învățătorului Crișan, aspect

⁷ Soția învățătorului diriginte era una dintre fetele preotului Gheorghe Berian, președinte al eforiei școlare în perioada 1887-1908 și tatăl viitorului inginer Augustin Berian, șef al Ocolului Silvic Cugir și autorul primei monografii dedicate localității: *Monografia Cugirului*, scrisă în anul 1932.

pus pe seama culegerii informațiilor de la copiii lucrătorilor fabricii, care învățau la școala erarială.

În continuare sunt expuse etapizat și în mod comparativ categoriile de răspunsuri oferite de cei trei respondenți, pornind de la prezentarea problemelor de limbă, aspectele privind localizarea geografică, clima și vegetația, fauna, până la familie, gospodărie, meșteșuguri, unelte, arme, toponimie, calendarul, astronomia și credințele populare, podoabe și port, gastronomie, folclor, rit, mitologie și superstiții, boli, expresii și metafore și încheind cu jocurile copilăriei. Practic acest capitol este și cel mai consistent al cărții, dar și cel mai greu de parcurs, necesitând o sporită putere de concentrare și o predilecție spre o astfel de lectură. Este adevărat că detaliile descoperite în urma analizei informațiilor sunt mai greu de asimilat de către un profan, fapt pentru care consider că specialiștii vor fi mai bucuroși de apariția acestor date. Nu mi-am propus să exemplific cu fiecare categorie în parte, însă aduc în atenție un aspect interesant legat de credința în zilele de pe urmă, pe care cugirenii o asociau pe atunci cu *Vremea Pălmăsoaiei*, o ghicitoare (de unde probabil și supranumele) care proceea vremea ce va să vină uneori cu accente apocaliptice.

Capitolul trei, semnat de Petru Alin Toderescu, se constituie într-un arc peste timp, prin verificarea memoriei colective cu privire la anumite aspecte relevate de chestionarul din 1885, de fapt o metodă specifică istoriei orale, interogarea unor persoane cu privire la anumite aspecte ce pot fi verificate prin surse de arhivă. Demersul, prin rezultatele obținute, face această parte a lucrării una interesantă și captivantă în același timp. S-a dorit astfel urmărirea continuității unor practici sau obiceiuri și modul în care acestea au fost sau nu influențate de noile realități ori dislocările populației survenite în perioada comunistă. Cum atenția a fost îndreptată și spre cătunele din proximitatea Cugirului, chestionate și ele în anul 1885, întrebările nu puteau fi legate de aspecte lingvistice, ci de îndeletnicirile respondenților, credințe populare, creșterea animalelor, obținerea produselor lactate, gastronomie, sărbători religioase, calendarul pastoral, ori altfel spus aspecte ale vieții cotidiene. Răspunsurile primite, comparate cu cele din 1885, au relevat câteva aspecte mai detaliate în unele cazuri, iar în altele au fost confirmate moștenirile secolului al XIX-lea. Nu voi prezenta pe larg aceste răspunsuri, lăsând plăcerea cititorului pentru a le descoperi, voi sublinia doar că demersul este unul încurajator și ar necesita o mai adâncă aprofundare, prin extinderea numărului de persoane chestionate și chiar a formulării altor întrebări.

Ultimul capitol a fost denumit de autori *Epilog* și prezintă, de fapt, concluziile cercetării, ordonate în jurul datelor culese de cei trei respondenți cugireni la 1885. Astfel, sunt prezentate succint considerațiile cu privire la aspectele lingvistice, familie, ocupații, unelte, utilaje și instalații, arme, toponimie, calendar, astronomie populară și credințe despre anumite zile din an, îmbrăcăminte și podoabe, mâncăruri și băuturi, folclor, obiceiuri de înmormântare, mitologie, credințe, superstiții populare și sărbători, boli, expresii, metafore și „vorbe de duh”, încheind cu jocurile copilăriei. Dintre acestea folclorul și mitologia au fost cele mai prezente în răspunsurile elitei cugirene de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, cântecele de joc, de veselie și de jale sunt ilustrate prin „cântecul penei”, „claca secerișului”, „goghia” și „cântecul bradului”, ultimul făcând parte din categoria celor funerare. Dansurile tradiționale consemnate la Cugir în anul 1885 relevă încă o dată multiculturalismul acestei așezări și influențele

pe care le putem identifica. Astfel, nu pot scăpa cititorului denumiri precum „mocănește”, „mărginește”, „țișgănește”, „ungurește”, pe care inevitabil le va pune în legătură cu acele etnii ori locuitori de la care derivă numele lor, cum nu este greșit dacă „logosiana” ori „cracoveana” vor fi atribuite coloniștilor bănățeni ori poloni. Tot cu titlu de exemplu aduc în atenție jocurile de cărți, un elixir al momentelor libere, cu ecouri până în prezent la Cugir. Doar că atunci se juca „ferbel” (denumire provenită, cel mai probabil, din germanul *die Farbe*/culoare) ori „darac”. Personal, cred că nu este exclus ca „farba” să fie o denumire mai veche a jocului arhicunoscut în Transilvania sub numele de „filcău”. Argumentul ar fi regăsirea denumirii pentru una din cărțile componente (farba), cu rol important în cadrul jocului cu cărți ungurești.

Bibliografia, formată din 217 titluri, prezintă lucrările de specialitate utilizate, constituind totodată și un punct de plecare pentru viitoarele cercetări etnografice ori pentru (re)descoperirea istoriei locale.

Anexele prezintă *in extenso* sursele arhivistice utilizate de autori în scrierea cărții, respectiv cele trei răspunsuri la chestionarul amintit, precum și două scrisori semnate de David Urs, baron de Margina, în calitate de președinte al Comitetului Administrativ al Fondului Grăniceresc, cu privire la învățătorul Teodor Crișan. Nu în ultimul rând, un glosar ce îi aparține etnografului Ioan M. Neda, întocmit în anii '39-40 ai secolului trecut. Importanța terminologiei este una esențială pentru înțelegerea surselor de arhivă, de aceea s-a impus necesitatea unui astfel de instrument.

Ilustrațiile încheie cartea prezentată, oferindu-i în același timp complexitate. Acceptând învățămintele aforismului barnardian, potrivit căruia „o imagine valorează cât o mie de cuvinte”, cititorul este condus prin intermediul clișeelelor fotografice în peisajul cugirean de până în anii '40 ai secolului trecut, cărora li se adaugă și fotografiile color, din prima decadă a secolului XXI, cu zona montană a Cugirului, ori unele cu modul de viață al elitei locale. Toate pentru a nuanța itemii chestionarului hasdeian.

Întrucât, așa cum spuneam în introducerea acestui text, suprapunerea între cultura alogenă și cea locală a generat la Cugir interferențe pe care le putem observa până azi, iar această simbioză a produs multiculturalismul localității, cum de altfel s-a întâmplat în mai multe așezări transilvane. Efortul autorilor de a valorifica surse de arhivă în care au fost consemnate aceste noțiuni și tratarea lor cu acribie, făcând distincția între local și străin este laudabilă și necesară istoriei locale, regionale și chiar celei naționale. În contextul devizei europene „uniți în diversitate”, consider că salvarea patrimoniului imaterial necesită o direcție de cercetare necesară societății de azi, fapt pentru care recomand lucrarea de față ca pe un îndrumar pentru viitorii cercetători ce se vor apleca asupra acestui domeniu.

Claudiu PURDEA*

* Muzeul de Istorie a Tehnicii Cugir, România; e-mail: purdea.claudiu@gmail.com.

Abrevieri bibliografice

Blaga 2012

– Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, 2012.

Petriceicu-Hasdeu 1887

– Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomul I, București, 1887.